

NATURALISTICKÉ KAUZÁLNE VYSVETLENIE V SOCIÁLNYCH VEDÁCH

Martin KANOVSKÝ

NATURALISTIC CAUSAL EXPLANATION IN SOCIAL SCIENCES

This paper, based on ideas of a cognitive anthropologist Dan Sperber, provides a concise introduction to how to construct a naturalistic causal explanation in social sciences. Its author starts with critical remarks concerning the philosophy of social sciences as presented in the previously published article by Tatiana Sedova. The author provides arguments in favor of a view that all the plausible explanations in social sciences should be based on the naturalistic, material processes. Furthermore the author presents a set of examples showing how to build a naturalistic explanation in cognitive anthropology. The conclusion is that the reconceptualization of all too abstract concepts of social sciences is urgently needed so that the ontology of social sciences could become consequently materialistic. Abstract properties of social phenomena are likely to be explained as either effects of or epistemological constructions derived from the material processes.

Filozofia vedy je už dlho etablovanou disciplínou s významnými výsledkami. V nej má svoje nezastupiteľné miesto filozofia sociálnych vied. Nechcem sa na tomto mieste zaoberať prehľadom tejto disciplíny. Skôr by som chcel v úvode poukázať na smutný fakt, že iba mizivé percento empirických sociálnych vedcov hľadá v nej poučenie. Drvivá väčšina z nich sa riadi implicitnými metodologickými technikami, ktoré si osvoja počas výučby a praktizovania svojho odboru, a nestarajú sa o ich reflektovanie. Je zbytočné tvrdiť, že mnoho z týchto netematizovaných predpokladov tvoria predsudky, niekedy dokonca pomerne triviálne logické a empirické omyly.

Zdá sa však, že filozofii sociálnych vied nezaujímajú o nič produktívnejší postoj. Väčšina z nich sa vonkoncom nestará a ani sa starať nechce o to, aký ohlas majú ich práce v oblasti jednotlivých sociálnych vied a či vôbec nejaký majú. A čo je horšie, mnohým z nich chýba elementárna kompetencia, pretože nepoznajú vývin a špecifické podmienky nijakej konkrétnej sociálnej vedy. Komplikované diskusie v náročnom žargóne o tom, ako majú sociálni vedci postupovať, o ktorých samotní sociálni vedci nič nevedia, sú síce zaujímavým, no pomerne zbytočným podujatím, ktoré vedie priamo k čistému scholastizmu.

Domnievam sa, že je potrebné urobiť ústretové kroky z oboch strán. V sociálnej a kultúrnej antropológii (ktorá je mojím odborom) pomaly doznieva módna vlna tzv. postmodernej etnografie a začína sa obnovovať

prerušené spojenie s psychológiou a biológiou, za čo môže nástup „kognitívnych vied“ v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch. Nemožno tvrdiť, že sociálna antropológia niekedy bola, je alebo bude jednotnou disciplínou s presne vymedzeným statusom, no čoraz väčšia pozornosť sa začína venovať ontologickým a epistemologickým otázkam a čoraz menšia naopak literárnej príťažlivosti, hoci sa to nemusí vylučovať.

V tejto stati sa pokúsim prezentovať niekoľko zásad kognitívnej antropológie, orientujúcej sa na naturalistické kauzálne vysvetlenie kultúrnych javov. Článok bude mať tri časti. V prvej časti podrobím (konštruktívnej) kritike jedno z filozofických zdôvodnení špecificity sociálnych vied a pokúsim sa ukázať jeho čiastočnú neadekvátnosť. V druhej časti vyložím základné zásady naturalistického kauzálneho vysvetlenia a v tretej časti uvediem príklad jeho aplikácie.

„K filozofii sociálnych vied“

V ORGANON-e bola v minulom roku uverejnená zaujímavá a podnetná štúdia Tatiany Sedovej [8] pod názvom „K filozofii sociálnych vied“. Autorka sa snaží preskúmať ontologické a epistemologické základy sociálnych vied, povahu a status sociálnych faktov, ako aj možnosti filozofie vo sfére sociálneho a historického poznania. Jej článok budem považovať za relevantné a aktuálne zhrnutie súčasných diskusií v tejto oblasti, a to hlavne preto, lebo s jeho postulátmi by nepochybne súhlasili aj mnohí sociálni vedci. V tejto časti by som chcel vysvetliť, prečo ja s týmito postulátmi nesúhlasím.

Sedová hneď v úvode svojho článku sumarizuje svoju pozíciu: „Hoci explicitne nevymedzujem pojmy pravidla, komunikácie, kolektívnej mysle či vedenia, kolektívneho agensa či konania, argumentujem, že je nevyhnutné akceptovať ich ako nástroje, pomocou ktorých budujeme ontológiu sociálneho sveta“ ([8], 136), a pokračuje: „Zároveň podčiarkujem produktivnosť naturalistickej pozície v sociálnom poznaní v duchu rekonceptualizácie sféry sociálneho, hoci bez nárokov na nejakú formu ontologického redukcionizmu“ ([8], 136). Pokúsim sa ukázať, že tieto dve po sebe nasledujúce tvrdenia sú nezlučiteľné.

Pri konštituovaní sociálneho faktu uvádza Sedová najmä tri koncepcie: štandardné zakladateľské gesto sociológa Émila Durkheima [2], poskytujúce absolútnu a metafyzickú prioritu sociálnym faktom a ostro ich oddeľujúce od psychologických a biologických faktov, koncepciu filozofa Johna R. Searla [7], zdôrazňujúcu kolektívnu intencionalitu, a napokon koncepciu sociálneho antropológa Dana Sperbera [10], predstavujúcu rekonceptualizáciu sociálneho.

Zdá sa mi veľmi prekvapujúci fakt, že si Sedová napriek tomu, že všetky tieto pozície charakterizuje veľmi presne a precízne, nevšimla, že sa vzájomne vylučujú a nemožno ich nijako zladit', pretože predstavujú radikálne protikladné epistemologické postoje k sociálnym faktom. Postupujme však po poriadku.

Sedová korektne uvádza Durkheimov postulát: „Každý sociálny fakt možno vysvetliť len na základe iného sociálneho faktú, a nie prostredníctvom individuálnych mentálnych reprezentácií...“ ([8], 145). Je triviálnou historickou pravdou, že povahu sociálneho faktú Durkheim spája s kolektívnym vedomím a kolektívnymi predstavami, pretože je zástancom holistickej koncepcie, podľa ktorej súhrn jednotlivcov a ich interakcií **nestačí** na vysvetlenie sociálnej skutočnosti. O niečo nuansovanejšiu, ale v podstate rovnakú pozíciu zastáva aj John R. Searle. Nebudem sa púšťať do podrobných výkladov, uvediem iba jeden citát, ktorý Sedová správne vybrala ako kľúčový: „Vo všeobecnosti je pre kultúru unikátna kolektívna manifestácia intencionality, kolektívne imputovanie funkcií javom, ktoré istú funkciu nemôžu realizovať iba na základe svojich materiálnych vlastností“ ([7], 228); pozri [8], 147). Searlova pozícia sa od Durkheimovej líši iba tým, že Searle uznáva dôležitosť psychologických, teda mentálnych javov pri vysvetlení sociálnych faktov. Pre Durkheima je sociálne a nadindividuálne **protikladom** psychologického a individuálneho. Searlova kolektívna intencionalita je však iba rozšírením individuálnej intencionality, teda nepredstavuje realitu *sui generis*. Obaja sa však zhodujú vo svojom **anti-naturalizme**: sociálne fakty sa podľa nich v nijakom prípade nedajú vysvetliť poukazom na materiálne vlastnosti javov, ktoré tieto sociálne fakty konštituuju. Durkheim je anti-mentalista i antinaturalista, Searle iba antinaturalista.

Úplne protikladnú voči obom koncepciám, teda **naturalistickú** pozíciu, však zastáva Dan Sperber [10]. Jeho Sedovou citovaná kniha má podtitul *A Naturalistic Approach* a jedna z jej kapitol má názov *How to Be A True Materialist in Anthropology*. Podľa Sperbera sa sociálne fakty dajú vysvetliť **výhradne** zohľadnením ich materiálnych vlastností. „Veľké“, tzv. makrotermíny, používané v sociálnych vedách (spoločnosť, výchova, donucovanie, nátlak, moc, kolektívne pôsobenie atď.), je podľa neho potrebné **rekonceptualizovať** tak, že sa rozložia na konkrétne materiálne a kauzálne „mikroprocesy“, ktoré sú v ich pozadí. Sperber nabáda k uvedomeniu si, že „makropojmy“ sú v podstate zhrnúcimi metaforami, abstraktnými termínmi, ktoré nemajú reálny ontologický objekt. Ak teda Sedová pri zhrnutí Durkheimovej pozície tvrdí: „Spoločnosť štrukturuje individuálne vedomie a je strážcom poriadku nielen v zmysle objektívnych inštitúcií a inštitútov...“ ([8], 146), je

potrebné uvedomiť si, že ide o metaforické vyjadrenie – termín „spoločnosť“ je v tomto prípade abstraktným termínom, ktorý nemôže kauzálne pôsobiť. „Spoločnosť“ doslovne nič neštruktúruje a nie je nijakým strážcom. Táto štruktúrácia a toto dozeranie je plodom nespočetných materiálnych kauzálne pôsobiacich aktov, výpovedí a mentálnych reprezentácií jednotlivcov. Vtedy a **len** vtedy má tento výrok akúsi (dost' limitovanú) validitu.

To je dost' triviálne, no Sperber ukazuje, že sociálne vedy sú plné abstraktných termínov, ktoré sa používajú pri vysvetlení napriek tomu, že materiálne kauzálne procesy v ich pozadí vôbec nie sú jasné. To je hlavný plod zmätkov v sociálnych vedách. Drvivá väčšina sociálnych vedcov súhlasí s tým, že „spoločnosť štruktúruje...“, zásadne sa však rozchádzajú v názoroch na to, **čo** štruktúruje a **ako**, pretože abstraktný termín „spoločnosť“ u takmer každého z nich referuje na iné kauzálne procesy. Niektorí preferujú „inštitúcie“, iní „správania“, ďalší „predstavy“, a všetci sa snažia o integráciu, ktorá nemôže byť úspešná vzhľadom na nedostatočne vymedzené ontologické a kauzálne pozadie.

Pre kognitívnu antropológiu, ktorej proponentom je Sperber, sú ontologickým pozadím (ako to nasvedčuje prívlastok „kognitívna“) psychologické, teda mentálne stavy a procesy na jednej strane a ich verejné manifestácie (výpovede, správania, objekty) na druhej strane. Sedová znovu správne určila kľúčový citát: „Podľa tohto [Sperberovho] prístupu sociálno-kultúrne javy sú ekologickými vzormi [patterns] psychologických javov“ ([10], 31, pozri [8], 152).

Nemôže byť väčší protiklad ako medzi Sperberovou pozíciou na jednej strane, Searlovou a Durkheimovou na druhej strane. Od Durkheima sa Sperber zásadne líši opačným názorom na relevanciu psychologických javov. Od Searla sa zásadne líši opačným názorom na relevanciu materiálnych vlastností. Podľa Sperbera nie je protiklad medzi sociálnym a psychologickým na ontologickej, ale výhradne na epistemologickej rovine. Rozhodne by nesúhlasil so Sedovou, že „...predpoklad rozdielnosti medzi sférou prírodného a sociálneho je zdôvodnený a legitímny a zakladá sa skôr na ontologických než epistemologických dôvodoch...“ ([8], 154). Podľa Sperbera nejestvuje nijaká „ontologická“ sociálnosť. Sociálne a kultúrne javy (kauzálne reťazce mentálnych reprezentácií a verejných manifestácií) prepájajú a usúvzťažňujú materiálne javy, teda ontologicky nepredstavujú o nič odlišnejšiu skutočnosť než ich komponenty. Samozrejme, má zmysel a je nevyhnutné hovoriť o sociálnych a kultúrnych javoch, ale nie o tom, že sú ontologicky odlišné.

Sperberova pozícia (ďalší správny postreh Sedovej) nie je napriek zdaniu redukcionistická. Sociálne javy sú síce iba vzormi (manifestáciami) psychologických javov, ale práve tieto ich konfigurácie sú špecifické, pretože sa neodohrávajú len v mysli konkrétneho jednotlivca, ale v prostredí mnohých vzájomne komunikujúcich jednotlivcov. Ontologické pozadie jednotlivých mentálnych aktov je síce nevyhnutnou, no nie dostatočnou podmienkou ich vysvetlenia. Je tu určitá analógia so vzťahom chémie a fyziky – chemické molekuly majú iné vlastnosti ako jednotlivé atómy, ale tým nepredstavujú ontologicky inú, mimofyzikálnu či nadfyzikálnu realitu. Práve prepájanie individuálnych psychologických javov a ich verejných manifestácií vytvára sociálne javy. Konštituenty sociálnych javov však **neprestávajú byť ontologicky** psychologickými javmi, iba faktom svojho prepojenia a interakcie. K tomu sa neskôr vrátim podrobnejšie, v súvislosti s konkrétnym príkladom.

Nie je teda možné požadovať naturalistické vysvetlenie sociálnych faktov a zároveň definovať sociálne fakty abstraktnými termínmi, ktorých materiálne kauzálne pozadie je vágne alebo sporné, ako to robí Tatiana Sedová: „Pri hľadaní odpovede na otázku, čo z nejakého faktu robí sociálny fakt, je zrejme opodstatnené a produktívne prijať stanovisko, že rozhodujúcu úlohu majú pojmy **kolektívneho agensa, spoločne zdieľaných presvedčení, konania, sociálnej skupiny a sociálnej konvencie**. Prostredníctvom týchto pojmov možno stanoviť nevyhnutné a asi aj postačujúce predpoklady sociálneho života a jeho prejavov“ ([8], 146, podč. – T. S.). Týmto abstraktnými termínmi, samozrejme, môžeme poukázať na niektoré aspekty sociálnych faktov. Určite však nemôžu hrať rozhodujúcu úlohu, pokiaľ chceme hľadať naturalistické vysvetlenie, pretože sa vôbec netýkajú materiálnych kauzálnych procesov. Opodstatnené a produktívne je skôr postupovať podľa inej zásady, ktorú Sedová cituje zo Sperbera: sociálne javy sú vonkajšími konfiguráciami materiálnych psychologických javov.

Ako by sa teda v rámci naturalistickej koncepcie dali zodpovedať Sedovej otázky v závere jej článku, ktoré považuje za „najzávažnejšie“?

„1. Možno aktérov sociálneho života pokladať za agensov sledujúcich pravidlá alebo za aktérov racionálneho rozhodovania?“ ([8], 154) Na to sa nedá odpovedať, pokiaľ nepoznáme rekonceptualizáciu termínov „agens sledujúci pravidlá“ v termínoch naturalistických a materiálnych kauzálnych procesov. Pravidlá nemožno „sledovať“ bez ich mentálnej reprezentácie v jednotlivých mysliach. Procesy ich osvojovania podliehajú obmedzeniam kognitívneho vývinu a závisia od kultúrneho vstupu. „Sledovať“ zrejme znamená, že takto osvojené mentálne reprezentácie sú kauzálne spojené s určitými správami. Je potrebné preskúmať, akými procesmi. To isté platí

o „aktéroch racionálneho rozhodovania“. Znamená „racionalita rozhodovania“ maximalizáciu zisku (energie, symbolického uznania, statkov)? Alebo spočíva v tom, že racionálne alokujú relevantné informácie? Bez vyriešenia týchto (a mnohých im podobných) problémov, a najmä bez ich rekonceptualizácie sa ďaleko nedostaneme.

„2. Potrebujeme nejaké pojmy z arzenálu psychológie pri objasňovaní sociálnych faktov?“ ([8], 154) Áno, dokonca sú nevyhnutné. Nemožno si ani len predstaviť, že by sa podarilo konštituovať adekvátny (naturalistický) ontologický základ sociálnych vied bez zohľadnenia psychologických, teda mentálnych javov. Samozrejme, sociálne vedy môžu existovať (a existujú) aj bez adekvátneho ontologického základu, ba dokonca bez akéhokoľvek ontologického základu, to však je slabý argument. Zručné používanie abstraktných makrotermínov, určitého žargónu a triviálnych tvrdení umožní presvedčivo predstierať, že takýto základ jestvuje. Potom je však pomenovanie „veda“ iba veľmi približným a historickým pomenovaním, asi tak ako „veda o ošetrovatelstve“, a spočíva v súbore naučených praktík a zručností.

3. „Môžeme akceptovať koncepciu praktického usudzovania, v ktorej dôvody vystupujú ako príčiny konania?“ ([8], 154) Môžeme, ale ďaleko sa tým nedostaneme. Praktické inferencie môžu byť príčinami konania, pokiaľ sa nimi myslia konkrétne mentálne operácie, z ktorých väčšina je neprístupná vedomej inšpekcii. Materiálne kauzálne príčiny konania (naturalisticky vysvetlené) môžu byť úplne odlišné od (abstraktných) dôvodov konania, objavených *ex post*.

4. „Existuje nejaká špecifická forma determinizmu, ktorú musia objaviť a popísať sociálne vedy?“ ([8], 154). Pokiaľ neexistuje, nemá zmysel hovoriť o sociálnych vedách. Stali by sa historickými disciplínami, popisujúcimi procesy, ktoré neriadi nijaká nevyhnutnosť. V kognitívnej antropológii je špecifickým determinizmom proces, ktorý vedie k tomu, že niektoré mentálne reprezentácie sa šíria v populácii ľudí (s určitou opísateľnou mentálnou výbavou) úspešnejšie ako iné.

Možná neželaná situácia, ktorú Sedová zhrnuje Wittgensteinovým výrokom úplne na záver svojho článku, nikdy nenastane. Filozof nikdy nebude „nešikovným riaditeľom“, ktorý sa preťaží cudzou prácou (prácou sociálnych vedcov), a tí budú len dozerať a kritizovať. Aj keby filozof prevzal časť práce sociálnych vedcov, tí si to ani len nevšimnú, pretože (a to je smutný fakt) sa o filozofiu zväčša nestarajú. Nenastane však ani želaná situácia. Filozof nebude ani šikovným riaditeľom, ktorý „svoju prácu rozdelí a dozerá na ňu“, pretože aj keby mal nejaké právo a kompetenciu rozdeľovať prácu sociálnym vedcom, nemal by na to možnosti. Každá sociálna veda je

eklektickým konglomerátom aktivít, ktoré sú produktmi historického vývinu a majú svoje vlastné špecifické postupy, z ktorých iba minimum (a ani to nie úplne) splní čo i len minimálne kritériá epistemologickej korektnosti. Na tom nič nemení fakt, že mnohí sociálni vedci tvrdo bránia akúsi špecifickú „vedeckosť“ svojej disciplíny, čo je činnosť bizarná, málo účinná a neproduktívna.

Pokiaľ by filozof chcel rekonceptualizovať nejakú z týchto oblastí, musel by urobiť (prinajmenej) tri veci: Po prvé, zistiť jej skutočný stav (so všetkými, niekedy až triviálnymi nedostatkami a predsudkami). Po druhé, rekonceptualizovať jej termíny. Po tretie a najdôležitejšie, ukázať konkrétny a priamy empirický prínos takejto rekonceptualizácie a predviesť jej explanačné možnosti. Drvivá väčšina filozofov neurobí ani len prvý krok. Tí, ktorí dôjdu až po tretí, stanú sa sociálnymi vedcami, väčšinou významnými, ak to urobia včas (v antropológii napríklad Bronislaw Malinowski, Edmund Leach, Rodney Needham alebo Claude Lévi-Strauss).

Filozofi sociálnych vied by mohli plniť skromnejšiu úlohu ako normatívne rozdeľovať úlohy sociálnym vedcom a poučovať: pomôcť sociálnym vedcom rekonceptualizovať ich oblasť tým, že spoločne lepšie vymedzia jej ontologické pozadie. To sa však dá urobiť iba s rešpektovaním špecifik danej vedy, a najmä s ohľadom na empirický prínos. Ani tá najlepšia koncepcia nemá čo robiť v sociálnych vedách, pokiaľ nie je plauzibilná a nemá explanačnú hodnotu.

II. Naturalistické kauzálne vysvetlenie všeobecne

Po tomto úvodnom spresnení prejdeme priamo k veci. Kognitívna antropológia sa hlási k vedeckej explanácii kultúrnych javov na rozdiel od interpretatívneho, hermeneutického či opisno-historického vysvetlenia. Nechcem a ani nemôžem tvrdiť, že toto hľadisko je v antropológii všeobecne akceptované, ba nie je dokonca ani väčšinové, hoci v poslednom desaťročí získava čoraz viac priaznivcov (prehľad súčasných relevantných antropológických teórií poskytuje Layton v [4], princípy vedeckého bádania v antropológii zasa vykladá Lett v [5], najnovšie zhrnutie i historický vývin zásad kognitívnej antropológie uvádza D'Andrade v [1]). Samozrejme, oháňanie sa vedeckosťou veľmi nepomôže, pokiaľ sa jasne nevysvetlí, ako má vedecké vysvetlenie vyzeráť. Vedeckým vysvetlením je pre kognitívnu antropológiu (a to platí aj pre túto časť článku) **naturalistické kauzálne vysvetlenie**. Tento druh vysvetlenia možno zhrnúť do niekoľkých programových zásad:

„1. Ak má nejaký jav kauzálne účinky, tak ich má iba vďaka svojim materiálnym vlastnostiam.

2. Nijaký jav nemôže predstavovať základ kauzálneho vysvetlenia, pokiaľ sa neopíše materiálny spôsob jeho existencie, ktorý zdôvodní, že mu pripíšeme kauzálne účinky.

3. O kauzalite môžeme hovoriť iba vtedy, ak dokážeme opísať materiálne procesy a mechanizmy, ktoré sa dajú nezávisle potvrdiť inými naturalistickými vedami“ ([11], 3).

Tieto zásady nie sú výsledkom úplne prepracovanej epistemologickej koncepcie. Netvorí definičný základ, nie sú nevyhnutnými a dostatočnými podmienkami ani axiómami. Sú iba minimálnymi základmi naturalistického vysvetlenia, ktoré nie sú koncipované s ohľadom na filozofickú čistotu, ale na praktickú použiteľnosť pri vysvetľovaní kultúrnych javov. Ide vlastne o základné epistemologické rozhodnutia, aby mohol naturalistický vedecký postup vôbec začať. Filozofi vedy však majú sklon považovať ich za natoľko triviálne, že im ani nevenujú pozornosť, a hneď prechádzajú k technickým diskusiám, ktoré majú malý alebo nijaký úžitok pre sociálnych vedcov, pretože tí vo všeobecnosti nerešpektujú ani len tieto najzákladnejšie postuláty.

Pre kognitívnu antropológiu jestvujú v zásade iba dva druhy materiálnych procesov: psychologické a ekologické – kognitívne operácie ľudskej mysle, materiálne zakotvené v neuronálnych interakciách mozgu, a konkrétne správanie ľudských individuí, priamo pozorovateľné v teréne etnografickými metódami. Samozrejme, kognitívna antropológia nie je redukcionistickou disciplínou: nikto z kognitívnych antropológov netvrdí, že tieto materiálne procesy sú nielen **nevyhnutné**, ale aj **dostatočné** pre vysvetlenie. Práve ony sú však základom, na ktorom treba vysvetlenie budovať, a práve to by som chcel v tejto časti ukázať.

V sociálnych vedách (vrátane antropológie) sa tieto epistemologické zásady málokedy rešpektujú, ba dokonca všímajú. Stretávame sa s množstvom pojmov („sociálny status“, „sociálna rola“, „biografia“, „mýtus“, „povera“, „sociálna skupina“, „sociálna konvencia“, „symbolická aktivita“, „kolektívna intencionalita“) a slovných spojení („spoločnosť spôsobuje...“, „komunita núti...“, „výchova dáva...“), ktorých kauzálne pôsobenie je v lepšom prípade vágne, v horšom úplne nemožné. Vezmime si napríklad tento v sociálnych vedách pomerne štandardný výrok, ktorý môže byť príkladom „vysvetlenia“ sociálnych vied:

(1) *Ľudia sa zúčastňujú na náboženských púťach na základe kultúrneho stereotypu získaného výchovou v určitom sociálnom prostredí.*

Málokto by protestoval proti tomuto výroku, pretože vzniká dojem, že daný kultúrny jav je vysvetlený dostatočne jasnými termínmi, opierajúcimi sa o všeobecne uznané a zdanlivo presne opísané mechanizmy. Treba si však uvedomiť, že takýto výrok napriek svojej zrejmosti konkrétne správanie ľudí nevysvetľuje kauzálne, pretože pojmy „kultúrny stereotyp“, „výchova“, „sociálne prostredie“ sú abstraktnými všeobecnými pojmami a ich kauzálne pôsobenie je nejasné. V tomto výroku sú skôr synekdochami, teda skratkovitými zhrnutiami mnohých javov. Keď si dáme tú námahu a pozrieme sa na ne bližšie, hneď je zřejmé, že „sociálne prostredie“ nemôže doslovne kauzálne pôsobiť – kauzálne pôsobia iba činy a výpovede konkrétnych ľudí, teda materiálne procesy. Dá sa rozumne namietnuť, že práve to má pôvodca výroku na mysli: „sociálne prostredie“ netreba chápať personifikovane a doslovne, ale tento pojem je jednoducho zhrnutím množstva takýchto kauzálne pôsobiacich materiálnych procesov. Pokiaľ sa však tieto kauzálne procesy a ich povaha bližšie neurčia a neopíšu, nemôžeme vedieť, čo **presne** má autor na mysli, keď vraví o pôsobení „sociálneho prostredia“ alebo „výchovy“. Chronické nedorozumenia medzi sociálnymi vedcami sú zväčša spôsobené tým, že každý z nich používa všeobecne známe pojmy, avšak pri určení kauzálnych procesov má na mysli úplne iné procesy ako jeho oponent.

Mnohí sociálni vedci sa napríklad implicitne domnievajú, že výchovou sa prenášajú koherentné súbory predstáv, známe ako „ideológie“ alebo „hodnotové systémy“ či „svetonázory“, a tie potom kauzálne pôsobia na správanie ľudí. Takéto „ideológie“ či „systémy hodnôt“ opisujú na základe terénnych výskumov (výpovedí informátorov), avšak vôbec si nekladú otázku, akými procesmi si ľudská myseľ tieto „ideológie“ či „hodnoty“ osvojuje a prenáša. Iní sa skôr orientujú na konkrétne opakujúce sa sociálne správania, zvané „rituály“, a v ich opisoch hrá podstatnú úlohu imitácia a kolektívna participácia, ktorá podľa nich implementuje do mysle určité predstavy. Existujú desiatky spôsobov, ako **opísať** kultúrne javy, avšak ani jeden z nich si napriek najrozličnejším deklaráciám nemôže robiť nárok na ich **vysvetlenie**, pokiaľ sa nezaobera zdanlivými samozrejmosťami, od ktorých vraj možno bez problémov abstrahovať a od ktorých mnohí na vlastnú škodu aj abstrahujú – materiálnymi procesmi, ktoré sú ontologickým základom týchto javov.

Prečo vlastne uvedený výrok (1) o púťach nie je a ani nemôže byť vysvetlením? Pretože je iba prerozprávaním konkrétneho špecifického procesu (účasť na púti) v abstraktných termínoch. V tomto zmysle je ekvivalentný výroku:

(2) *Dýchanie je premiestňovanie vzduchu z vonkajšieho prostredia do vnútorného prostredia a z vnútorného prostredia do vonkajšieho prostredia.*

Výroky (1) a (2) nie sú nepravdivé, práve naopak, čo mnohým bráni v zistení faktu, že nie sú ani vysvetleniami. Nie každý syntakticky správny a logicky korektný výrok, zodpovedajúci faktom, môže byť vedeckým vysvetlením. Pokiaľ ide o výrok (1), za účasť na púťach si môžete dosadiť ľubovoľný kultúrny jav bez toho, aby výrok stratil platnosť. Ide teda o pomerne triviálny všeobecný postreh, ktorý nič nevysvetľuje. Aj vo výroku (2) sa dá za dýchanie dosadiť všeličo, napríklad prievan. Ak chceme vysvetliť napríklad dýchanie, musíme vyložiť fyziologické a chemické materiálne mechanizmy, nie iba opísať tento jav abstraktnými termínmi. To isté platí *a fortiori* aj pre kultúrne javy.

V sociálnych vedách máme obrovské množstvo zdanlivo vysvetľujúcich výrokov, v ktorých sú *explanans* alebo *explanandum* abstraktné termíny, ktoré nemôžu kauzálne pôsobiť, resp. nevieme, ktoré z nespočetných procesov označovaných týmito termínmi považuje autor za kauzálne pôsobiace. Pojmy ako „náboženstvo“, „moc“, „ideológia“, „rituál“, „hodnoty“, „národ“, „konvencie“ atď. sú malou časťou z množstva príkladov. Ide o veľké makropojmy, abstraktné označujúce neprehľadné a nerozlišené množstvo procesov, a takéto pojmy sú mimoriadne nevhodné na kauzálne vysvetlenie. Sociálnym vedcom chýba viac poučenia z Descarta: rozložiť si problém na toľko súčastí, koľko je potrebné na jeho vysvetlenie.

Ako sa dostať z tejto situácie? Sú tri možnosti – prvá, radikálna, spočíva v tom, že sa takýchto pojmov zbavíme a nebudeme ich používať. Nemyslím si, že táto možnosť je správna alebo reálna. Mnohé z týchto pojmov majú ešte stále určitú heuristickú hodnotu a okrem toho sú historicky pevne zabudované do základnej terminológie sociálnych vied. Čo by sme ich elimináciou získali na presnosti, to by sme vzápätí stratili na vzájomnej zrozumiteľnosti. Druhou možnosťou je ich redukovanie – vylúčime všetky abstraktné vlastnosti a budeme brať do úvahy iba materiálne procesy. Nedomnievam sa, že táto možnosť je uskutočniteľná a dôvody uvediem neskôr. Treťou, najprijateľnejšou možnosťou je **rekonceptualizácia**, ktorú sme už spomínali. Rekonceptualizácia znamená, že takéto makropojmy rozložíme na konkrétne materiálne mikroprocesy a abstraktné vlastnosti a jasne vysvetlíme, ktoré z týchto mikroprocesov a vlastností považujeme za relevantné na vysvetlenie a z akých dôvodov.

Ako teda máme postupovať pri naturalistickom kauzálnom vysvetlení kultúrneho javu? Postup by mal zodpovedať týmto zásadám:

1. Rozložiť daný kultúrny jav na konkrétne materiálne procesy, ktoré sa dajú opísať, a abstraktné vlastnosti, ktoré sa dajú modelovať. Jestvujú dva druhy modelov: abstraktné modely materiálnych procesov a abstraktné modely abstraktných vlastností (napríklad vzťahov). Hneď si to vysvetlíme.

2. Vyčleniť tie materiálne procesy a abstraktné vlastnosti, ktoré sú kauzálne relevantné, a ukázať, ako abstraktné vlastnosti vyplývajú z materiálnych procesov. Ide o epistemologickú prioritu plauzibilných abstrakcií pred síce zaujímavými, no irelevantnými abstrakciami.

3. Opísať kauzálny reťazec, ktorého súčasťou sú tieto materiálne procesy a abstraktné vlastnosti.

4. Začleniť tento kauzálny reťazec do relevantného rámca iných kauzálnych mechanizmov.

III. Naturalistické kauzálne vysvetlenie konkrétne

PRÍHODA:

Pán B. čaká zásielku s dôchodkom, ktorá deň mešká. Je znepokojený, pretože ako dôchodca sa bez nej vzhľadom na absenciu úspor dlho nezaobíde. Niekoľko zazvoní pri dverách. Pán B., domnievajúc sa, že je to poštárka, ide otvoriť dvere.

Ide o pomerne triviálnu situáciu. Ako sa však dá opísať v naturalistických termínoch? Zazvonenie pri dverách je zmenou akustického prostredia. Ide o pozorovateľný materiálny jav. Toto zazvonenie spôsobuje proces vnímania u pána B., teda vnem zvonenia v jeho mysli. Tento vnem je kauzálnym účinkom zazvonenia a zároveň ho reprezentuje v mysli pána B. Ďalej si pán B. načíta z pamäti určitú reprezentáciu, konkrétne informáciu, že včera nedostal dôchodok. Proces načítania z pamäti je automatický, je materiálnym procesom, spôsobeným vnímaním zvonenia. Pán B. si potom aktivizuje v mysli ďalšiu reprezentáciu – želanie konečne sa dostať k svojim peniazom. Vnem zvonenia, načítanie z pamäti a aktivizácia reprezentácie sa potom použijú ako premisy v ďalšom procese mysle – ak niekto zvoní, bude tam poštárka s peniazmi. Tento kognitívny proces mysle sa v kognitívnej psychológii nazýva epistemická inferencia (vyvodzovanie, ktorého výsledkom je hypotéza o nejakom poznatku). Ďalším procesom v mysli pána B. je záver, že ak chce splniť svoje želanie dopracovať sa k peniazom, musí otvoriť dvere. Tento proces sa nazýva praktická inferencia, pretože jeho výsledkom nie je hypotéza o poznatku, ale praktický popud. Ďalším procesom je teda vznik intencie (zámer otvoriť dvere). Potom nasleduje uskutočnenie tejto intencie, teda sám akt otvorenia dverí.

Tieto postupy môžeme zhrnúť do niekoľkých prehľadných krokov, ktoré opisujú kognitívny algoritmus mysle:

- (1) Zmena akustického prostredia (zvonenie)
- (2) Proces vnímania (vnem/počutie zvonenia)
- (3) Načítanie informácie/reprezentácie z pamäti (dôchodok)
- (4) Aktivizácia ďalšej reprezentácie v mysli (želanie dostať peniaze)
- (5) Epistemická inferencia (ak niekto zvoní, je to poštarka s peniazmi)
- (6) Praktická inferencia (ak chcem prevziať peniaze, musím otvoriť dvere)
- (7) Intencia (zámer otvoriť dvere)
- (8) Akt otvorenia dverí (konkrétne správanie)

Všetky prvky tohto reťazca sú materiálnymi procesmi. Prvky (1) a (8) sú konkrétnymi pozorovateľnými javmi, prvky (2) až (7) sú mentálnymi operáciami mysle. Tieto materiálne procesy však majú aj určité abstraktné, napríklad logické vlastnosti. Treba si dobre rozmyslieť, ktoré vlastnosti sú predmetom skúmania – logická forma inferencií sa podstatne líši od ich materiálneho/neurologického pozadia. Zároveň však vidíme, že tento reťazec sa nedá vysvetliť **výhradne** materiálnymi prvkami, pretože nepoznáme materiálne dôvody, prečo by mal byť taký, aký je a nie iný. Pán B. neotvoril dvere mechanicky ako priamy dôsledok zazvonenia. Príkaz zazvonenie / otvorenie by zvládol aj pomerne jednoduchý prístroj, ktorý by na to vôbec nepotreboval inferencie, želania či intencie. Zmena akustického prostredia by spôsobila priamo akt otvorenia dverí. Ľudia sa však nerozhodujú mechanicky podľa vzoru vstup/výstup. Keby sme sa pri opise kognitívneho kauzálneho reťazca obmedzili výhradne na materiálne procesy, mohli by sme sice **zaregistrovať**, že načítanie určitej informácie v mysli nasledovalo po vneme zazvonenia a bolo ním kauzálne spôsobené (v skutočnosti by to bolo asi ťažko možné vzhľadom na zložitosť týchto procesov), ale nedokázali by sme to **vysvetliť**, pretože by sme nemohli určiť, aký druh materiálnej kauzality spôsobil, že sa táto informácia aktivizovala. Nejestvuje nijaká **materiálna** zákonitosť, **prečo** by sa mali po zazvonení načítavať **práve** dané informácie z pamäti a aktivizovať **práve** spomínané ďalšie reprezentácie.

Musíme teda pripustiť, že pán B. **očakával** doručenie dôchodku, a práve preto si načítal túto informáciu. Avšak **očakávanie** nie je materiálным procesom, ale abstraktnou vlastnosťou, ktorá iba indikuje alebo zhrnuje minulé, prípadne potenciálne materiálne procesy. Môžeme zmysluplne povedať, že pán B. očakával zásielku aj **bez** toho, aby v jeho mysli prebiehal nejaký **konkrétny** materiálny proces, ktorý by priamo zodpovedal očakávaniu. Očakávanie sa síce môže diať aj tak, že pán B. celý deň nepretržite a ustavične myslel na peniaze, teda informácia o nich bola ustavične prítomná

v jeho mysli ako aktívna, teda ako materiálny proces. Mohlo to tak byť, ale nie je to psychologicky pravdepodobné, a keby to aj skutočne bolo tak, nič to nemení na tom, že mohol očakávať doručenie aj bez toho, aby na to ustavične aktuálne myslel. Dokonca ešte lepším príkladom je pravdivosť jeho epistemickej inferencie, že za dverami je poštárka. Materiálny proces epistemickej inferencie (selekcia mentálnych reprezentácií) sa v mysli odohráva úplne nezávisle od toho, či je záver pravdivý, alebo nie. Záver v epistemickej inferencii „Ak niekto zvoní, je to poštárka s peniazmi“ vôbec nevyplýva z premisy, pretože vonku mohol zvonit' niekto úplne iný. Pravdivosť záveru nemá nič do činenia s materiálnym procesom, pretože pravda, rovnako ako očakávanie, je abstraktnou, logicko-sémantickou vlastnosťou, **nie** materiálnym procesom. To isté platí o tom, že vnem reprezentuje zazvonenie. Reprezentovať niečo je abstraktnou sémantickou vlastnosťou, nie materiálnym procesom. Z materiálneho, čisto kauzálneho hľadiska môžeme iba povedať, že jeden materiálny proces **vyvoláva** druhý, ale nie, že ho **reprezentuje**.

Vidíme teda, že vysvetlenie kognitívneho kauzálneho reťazca sa nezaobíde bez abstraktných vlastností. Je však úplne zrejmé, že tieto abstraktné vlastnosti vyplývajú z materiálnych procesov a sú od nich závislé, hoci sa nedajú na ne priamo a jednoducho redukovať. Nie je tu jednoznačná korešpondencia, ktorá by nám pri každej abstraktnej vlastnosti umožnila určiť konkrétny špecifický materiálny proces, ktorý je jej nositeľom. O abstraktných vlastnostiach má zmysel hovoriť aj **bez** konkrétnych kauzálnych účinkov, teda čisto abstraktne (pravda, očakávanie), ale ak takéto účinky majú, majú ich vďaka materiálnym procesom, či už minulým, aktuálnym alebo potenciálnym. Abstraktné vlastnosti predstavujú skôr špecifické konfigurácie alebo vzťahy medzi materiálnymi procesmi. Vzťahy medzi materiálnymi procesmi sú buď kauzálne (priame pôsobenie), alebo abstraktné (napríklad sémantické: reprezentácia, pravdivosť). Ak povieme, že zvukové vlny vyvolali neuronálne interakcie v mozgu, hovoríme iba o materiálnych procesoch. Ak však povieme, že vnem reprezentuje zazvonenie, hovoríme o materiálnych procesoch **aj** o abstraktných vlastnostiach. Viaceré materiálne procesy môžu mať medzi sebou abstraktný vzťah aj bez priameho, aktuálneho kauzálneho pôsobenia. Reťazec, ktorý sme opísali, sa síce skladá výhradne z materiálnych procesov, avšak jeho kauzalita závisí aj od abstraktných vlastností, bez ktorých nedokážeme vysvetliť, prečo sú jeho súčasťou práve tie prvky, ktoré obsahuje. Pokiaľ niekto skúma **výhradne** dobre definované abstraktné vlastnosti, napríklad logické vzťahy medzi modelovými abstrakciami (napríklad pojmi v nepsychologickom zmysle), má na to plné právo – nemôže však tvrdiť, že z jeho analýz niečo **automaticky** vyplýva o

konkrétnom usudzovaní. Abstrakcie (napríklad očakávanie či reprezentovanie) jednoducho zhrnújú celý rad materiálnych procesov, ktoré sa vzhľadom na kognitívne mechanizmy a relevantné zdroje budú aktivizovať skôr než iné materiálne procesy. Očakávať pošťárku znamená pravdepodobnosť aktivácie určitých materiálnych procesov po zazvonení – je málo pravdepodobné, že v tomto prípade budú po zazvonení aktivizované materiálne procesy, ktoré by zodpovedali očakávaniu mimozemšťanov či ducha mŕtveho brata (hoci ani **to** sa nedá úplne vylúčiť).

Mnohí vedci (aj filozofi a niektorí logici) upadajú do epistemologickej pasce – pokiaľ nedokážeme vysvetliť materiálne kauzálne procesy **bez** takýchto abstraktných, zhrnujúcich vlastností, tak tieto abstraktné vlastnosti nejako **musia** byť ich priamou súčasťou. Je to však iba dôsledok zámery epistemologickej nutnosti za ontologickú realitu. Je to **epistemologický preformizmus**, podobný biologickému preformizmu, ktorý si nedokázal predstaviť, že z embrya sa môže vyvinúť človek bez toho, aby tam nebol nejako priamo obsiahnutý v podobe homunkula. Ak teda nepoznatelnosť zložitej konfigurácie materiálnych procesov vedie k nevyhnutnosti používať abstraktné vlastnosti, tie vraj musia byť **priamou súčasťou** týchto procesov – to však je epistemologické *salto mortale*. Materiálne procesy totiž prebiehajú stále rovnako bez ohľadu na to, čo na ich vysvetlenie potrebujeme. Abstraktné vlastnosti plnia **epistemologickú** úlohu, nie úlohu **ontologickú** – umožňujú nám zhrnúť mnohé materiálne procesy alebo vzťahy medzi nimi bez toho, aby bolo potrebné úplne všetky špecifikovať. Abstraktné pojmy „reprezentovať“ alebo „očakávať“ nám umožnia charakterizovať typy vzťahov medzi materiálnymi procesmi, tak ako pomocné pojmy „príťahovať“ či „odpuďzovať“ umožňujú charakterizovať určité vzťahy medzi elektrónmi a protónmi. Očakávanie je iba zhrnutím pravidelnosti, že určité mentálne stavy aktivizujú iné mentálne stavy. „Očakávať“ príchod pošťárky znamená tvrdiť, že vnem zvonenia (s určitou pravdepodobnosťou, ktorá závisí od mnohých materiálnych faktorov) vyvolá reťazec, ktorý sme už opísali. Táto kognitívna dráha však bola implementovaná určitými konkrétnymi skúsenosťami z minulosti v určitom kognitívnom prostredí mysle s jej zákonitosťami, a „očakávanie“ sa dá rekonceptualizovať, rozložiť na súbor materiálnych procesov, ktoré však vzájomne nebudú – ani nemusia – priamo kauzálne súvisieť alebo tvoriť konkrétny ucelený kauzálny reťazec.

Vidíme teda, že kognitívny kauzálny reťazec sa skladá z materiálnych procesov a vysvetliť sa dá iba pomocou abstraktných sémantických vlastností (teda iných materiálnych procesov, ktoré na ne priamo kauzálne v aktuálnej chvíli nepôsobia, a vzťahov medzi nimi). Materiálnymi procesmi sú kogni-

tívne operácie mysle a konkrétne správania jednotlivcov. Procesy vnímania, inferencií, načítania z pamäti, intencií sa dajú experimentálne doložiť kognitívnu psychológiou a niektoré z nich možno overiť aj neurologicky (napríklad pomocou PET: pozitronovej emisnej tomografie a mnohých iných techník). Tieto kognitívne mechanizmy sú zabudované v neurónových sieťach ľudského mozgu. Zazvonenie alebo otvorenie dverí sú materiálnymi procesmi, ktoré sa dajú priamo pozorovať. Naturalistické kauzálne vysvetlenie má teda solídny ontologický i epistemologický základ. Podstatné je však aj to, že tieto materiálne procesy možno zhrnúť pomocou abstraktných sémantických vlastností, ktoré takúto **priamu** materiálnu oporu nemajú, a napriek tomu prispievajú k vysvetleniu kauzálnych vlastností reťazca.

Jeden kognitívny kauzálny reťazec nestačí na vysvetlenie príbehu. Individuálne kognitívne kauzálne reťazce síce môžu vzniknúť a zaniknúť aj samy, ale stáva sa to zriedkavo. Väčšinou sú reakciami na **iné** kognitívne reťazce, či už daného subjektu, alebo iných ľudí. Ani kognitívny kauzálny reťazec, opísaný v predošlej podkapitole, nevznikol v mysli pána B. len tak sám od seba. Nie je úplný, je iba vytrhnutý zo širšieho rámca. Zazvonenie, teda zmena akustického prostredia, ktorá bola jeho podnetom, totiž nebolo iba materiálnym zvukom, ktorý sa zrodil spontánne v prostredí. Bolo posledným prvkom iného kognitívneho kauzálného reťazca, toho, ktorý sa odohral v mysli poštarčky. Tá mala v mysli informácie (a v taške peniaze), súčasť svojho kognitívneho reťazca, ktorý si vytvorila na základe svojich vlastných vnemov a ktorého vznik by sa dal opísať podobným spôsobom ako v prípade pána B., hoci s inými prvkami. Pánovi B. niesla peniaze a určité informácie týkajúce sa určitých procedúr (overenie totožnosti, podpísanie). Jej zazvonenie pri dverách nebolo iba materiálnym zvukom, bolo aj aktom komunikácie.

Komunikácia je ďalším abstraktným výrazom, ktorý treba rozložiť na materiálne procesy. Tradičný a prevládajúci prístup ku komunikácii je semiotický – komunikácia je výmena správ medzi adresantom a adresátom na základe spoločného kódu [3]. Za najbežnejší príklad kódu sa dá označiť jazyk, avšak komunikácia sa zakladá aj na celom rade iných kódov ako jazykových – tie Umberto Eco nazýva kultúrnymi kódmi. Ide o encyklopedické poznanie, ktoré si musí človek osvojiť, aby bol schopný sociálne komunikovať.

Nevravím, že tento prístup ku komunikácii je nesprávny – skôr je neúplný. Komunikácia totiž môže nastať aj bez kódu, a to tak, že adresant dá adresátovi najavo svoju intenciu, ktorú ten rozozná pomocou inferencií z jeho správania. Napríklad ak chcem niekoho prinútiť odísť z miestnosti, môžem

mu povedať „Chod' von!“, čo je komunikácia založená na kóde alebo spoločnom jazyku. Kto nerozumie jazyku môjho pokynu, teda kto nemá prístup ku kódu, pre toho bude môj pokyn nezrozumiteľný. Môžem mu však dať najavo svoju intenciu aj správaním – chytím ho za lakeť alebo plece a začnem ho postrkovať k dverám. Adresát v tomto prípade nepotrebuje nijaký kód, ani jazykový, ani kultúrny, stačí, aby rozoznal moju intenciu. Komunikatívny akt nastane vtedy, keď adresát túto moju intenciu rozozná pomocou inferencií z môjho správania, a potom môže na ňu odpovedať buď pomocou kódovanej komunikácie (výpoveďou), alebo svojím správaním (vzpieraním sa), alebo aj obidvomi činnosťami naraz (podrobnejšie k inferenčnej komunikácii pozri [9]).

V komunikácii sa zvyčajne kombinuje kódová a inferenčná komunikácia. Napríklad v našom príbehu prišla k dverám pána B. poštárka. Keďže on vôbec nevedel o jej príchode ani o jej zámeroch, musela mu najskôr dať najavo, že je tam a chce s ním hovoriť, teda dať najavo komunikačnú intenciu ešte predtým, ako splnila informatívnu intenciu ([9], 25 a n.). Informatívnu intenciu potom splnila bežnou kódovanou komunikáciou prostredníctvom jazyka a peniaze odovzdala konkrétnym správaním. Svoju komunikatívnu intenciu však splnila pomocou inferenčnej, a nie kódovej komunikácie – dala ju najavo zmenou akustického prostredia (zazvonením), bez akéhokoľvek kódu. Neexistuje nijaký kód, ktorý by bol schopný riadiť kontextuálne mnohotvárne spôsoby manifestácie komunikačnej intencie. Návštevníčka mohla búchať na dvere, zakričať „Hej!“, hodiť kamienok do okna, zamávať rukou na pána B., keby ju zbadal atď. Postulovať pre každé z týchto správání osobitný kód je nielen zbytočné, ale aj nemožné. Adresát nepotrebuje nijaký kód, stačí, keď u iniciátora komunikácie rozozná intenciu komunikovať a tá je práve týmto aktom rozoznania splnená bez zásahu kódu.

Nebudem sa púšťať do detailov komunikácie a jej princípov. Ide mi hlavne o to, aby som ukázal, ako v našom príbehu došlo k prepojeniu dvoch individuálnych kognitívnych kauzálnych reťazcov. Človek, ktorý mal vo svojej mysli informáciu (alebo v taške zásielku), ju podľa určitých štandardných postupov komunikoval (alebo odovzdal) – určitá časť jeho kognitívneho kauzálného reťazca sa stala spoločnou, aby tieto akty mohli nastať. Po komunikačnom akte ju mali s pánom B spoločnú. Akt komunikácie viedol k tomu, že časť dovtedy individuálnych kognitívnych kauzálnych reťazcov sa stala spoločnou, teda sociálnou. Inak povedané, určité mentálne reprezentácie sa dočasne stabilizovali v myšliach na základe iných mentálnych reprezentácií získaných za podobných okolností. Ak to chceme tvrdiť, nepotrebujeme osobitnú „ontológiu“ sociálnosti. Stačí, aby tieto **sociálne**

kauzálne reťazce (teda reťazce, ktoré sa dočasne stabilizovali) vyvolávali ďalšie individuálne i sociálne kauzálne reťazce atď. Je potrebné uvedomiť si viaceré dôsledky:

1. Akt sociálnej komunikácie, ktorý vytvára sociálny kauzálny reťazec, sa rovnako skladá z materiálnych procesov a abstraktných vlastností. Materiálnymi procesmi sú prehovory účastníkov, nimi vyvolané aktivizácie reprezentácií v mysli, príslušné správania atď. Abstraktnými vlastnosťami sú napríklad kódy alebo systémy konvencií, ktoré sa podieľajú na komunikácii. Kód je abstrakciou – vyjadruje iba to, že určité zvuky (materiálne procesy) zodpovedajú určitým reprezentáciám (materiálnym procesom), avšak iba konvenčne, teda bez jestvovania priameho materiálneho procesu, ktorý by ich spájal. To, že zvuk (peniaze) zodpovedá, teda reprezentuje mentálnu reprezentáciu, ktorá zasa reprezentuje referenta (bankovky a mince ako objekty), je abstraktná vlastnosť, ktorá nie je materiálne kauzálne motivovaná (ako vieme už od de Saussura). Sociálny kauzálny reťazec však kauzálne pôsobí iba vďaka svojim materiálnym vlastnostiam. Na tom nie je nič čudné, pretože je iba rozšírením individuálnych kauzálnych reťazcov, ktoré kauzálne pôsobia práve takto.

2. Sociálny kauzálny reťazec je rovnako kognitívny ako individuálny kauzálny reťazec. Nijaká sociálna komunikácia nie je možná bez kognitívnych mechanizmov a operácií mysle. Samozrejme, komunikácia v striktnom zmysle slova je možná aj bez kognitívneho základu ľudskej mysle. Typickým príkladom je komunikácia dvoch počítačov alebo mravcov. Materiálnymi procesmi takýchto komunikačných aktov sú elektromagnetické impulzy alebo chemické molekuly a takáto komunikácia je striktna a výlučne kódová. Kódy sú v oboch prípadoch zabudované priamo v adresantoch a adresátoch (program a súčiastky počítačov, receptory mravcov). Boli viaceré pokusy vysvetľovať takýmto spôsobom aj ľudskú komunikáciu, ale boli neúspešné. Neúspech spočíval v tom, že išlo iba o nedorozumenie o povahe tohto vzťahu: v jednom prípade (mravce, počítače) ide o čisto kódovú komunikáciu, v ktorej sú kódy materiálne zabudované a garantované, a v druhom prípade bola (mylne) postulovaná tiež čisto kódová komunikácia, pričom kódy mali byť abstraktné (sociálne konvencie). Ľudská komunikácia je však zmesou kódovej a inferenčnej komunikácie, pričom kódy ako abstraktné sociálne konvencie sú sprevádzané materiálnymi procesmi inferencií, a aj kódy sú kognitívne, teda materiálne zabudované a implementované (nie síce priamo v podobe receptorov ako kódy mravca, ale prostredníctvom kognitívnych dispozícií a operácií, ktoré sú nevyhnutné na vytvorenie kódov ako sociálnych konvencií počas kognitívneho vývinu). V prípade zapnutia

počítača či mravčieho signálu je kauzalita čisto materiálna a mechanická – podnet vedie priamo k aktu, čo zaručuje materiálne zabudovaný kód. V prípade ľudskej sociálnej komunikácie sa musia brať do úvahy aj abstraktné sémantické vlastnosti (samozrejme, bez vylučovania materiálnych procesov, ale s ohľadom na ne). Mravec ani počítač sa nemôžu pomýliť – ich mechanizmy jednoducho odmietnu alebo nevnímajú každú informáciu/molekulu, ktorá nezodpovedá kódu (druhá vec je, že v prípade počítača môže informáciu zadať neoprávnený užívateľ alebo vírus, ale aj tak musí mať predpísaný formát). Keďže však ľudia **nemajú** pevne zabudované kódy, ale musia si ich vyvinúť interakciou kognitívnych dispozícií s prostredím, musia si pri komunikácii aktivizovať celý rad dodatočných informácií a kognitívnych procesov, aby informáciu adekvátne spracovali, teda, inými slovami, kognitívny kauzálny reťazec.

3. Sociálne kauzálne reťazce sú síce kognitívne, ale ich súčasťou sú tak mentálne akty, ako aj verejné materiálne manifestácie (výpovede alebo činy). Vo všeobecnosti sociálna komunikácia postupuje tak, že adresant má v mysli určité mentálne reprezentácie a pomocou verejných manifestácií (kódovaných lingvistických výpovedí či konkrétnych správani) ich dá najavo, čím si adresát vytvorí v mysli vlastné mentálne reprezentácie, a to buď použitím kódu, alebo inferencií. Sociálne kognitívne kauzálne reťazce sú teda charakteristické tým, že sa v nich striedajú mentálne reprezentácie a verejné manifestácie [11].

Pri každom priesečníku individuálnych kognitívnych kauzálnych reťazcov prostredníctvom komunikácie vznikajú sociálne kauzálne reťazce, teda také kognitívne reťazce, ktoré sú závislé od vzájomných interakcií. Tieto reťazce majú svoje špecifiká i svoje pravidelnosti. Špecifiká sú individuálne a antropológova úloha nespočíva vo vysvetlení špecifik, ale vo vysvetlení pravidelností. Nemožno však striktne stotožňovať špecifické iba s individuálnym a sociálne s univerzálnym. Neexistuje ostrá hranica medzi individuálnym a sociálnym, a to je práve jeden z najvýznamnejších poznatkov kognitívnej antropológie. Saussurovo metodologické rozhodnutie [6] vyčleniť napríklad jazyk ako abstraktný a nadindividuálny systém pravidiel a postaviť ho proti prehovoru ako konkrétnym materiálnym realizáciám nebolo celkom korektné. Saussure v tom iba nasledoval Durkheima, prvého vedca, ktorý zaviedol ostrú hranicu medzi individuálnym, jednotlivým a sociálnym, teda nadindividuálnym a obligatórnym [2], o čom sme hovorili v úvode. Sociálne javy sú iste špecifické a nedajú sa jednoducho **redukovať** na individuálne psychologické javy. Napriek tomu sa od nich ontologicky neodlišujú, tak ako sa biologické javy ontologicky neodlišujú od chemických

a fyzikálnych javov. Biologické javy (napríklad trávenie alebo dýchanie) sú špecifickými konfiguráciami množstva chemických javov. To isté platí analogicky o sociálnych javoch – sú špecifickými konfiguráciami psychologických javov a ich verejných manifestácií.

Naturalistické vysvetlenie nemôže viesť ostrú, **ontologickú** deliacu líniu medzi sociálnymi faktami a psychologickými faktami, ktorá je neblahým javom a scestím sociálnych vied. Postulát, že spoločenstvo individuí je niečo „iné“ ako súbor jednotlivcov, ich činov a vlastností, je síce metodologicky plodný, ale iba vtedy, keď ho chápeme a uplatňujeme tak, že táto „inakosť“ je priamym kauzálnym následkom týchto činov a vlastností, a nie **ontologicky** „inou“ realitou. Aj súbor molekúl, z ktorých sa skladá živý organizmus, je niečím „iným“ ako nakopenou hromadou, z toho však nevyplýva, že potrebujeme nejaký „élan vital“ alebo inú mysterióznu vlastnosť „živého“. Živý organizmus je špecifickou konfiguráciou molekúl a ich interakcií, tak ako sú kultúrne javy špecifickými konfiguráciami psychologických a behaviorálnych procesov individuí a ich interakcií.

Sociálny kognitívny kauzálny reťazec v príhode pána B., ktorý sme opísali vyššie, nie je sociálny tým, že má do činenia s „kolektívnym agensom, spoločne zdieľanými presvedčeniami, sociálnou skupinou či sociálnou konvenciou“, ako tvrdí Sedová. Všetky tieto javy, ktoré spomína, sú iba abstraktnými **vedľajšími** dôsledkami toho, že tento reťazec prepája prostredníctvom komunikačného aktu niekoľko individuálnych kognitívnych kauzálnych reťazcov. Abstraktné dôsledky a vlastnosti nikdy nemôžu byť **základom** naturalistického kauzálneho vysvetlenia, ale práve ony musia byť vysvetlené ako **účinky** materiálnych kauzálnych procesov alebo pomôcky pri ich vysvetlení. To, čo treba vysvetliť (sociálne konvencie, pôsobenie sociálnej skupiny, spoločné presvedčenia atď.), nemôže byť základom vysvetlenia. Sociálna konvencia je abstraktný termín pre množstvo materiálnych procesov (správaní i reprezentácií) a abstraktných vlastností – nie je materiálnou danosťou, intuíciou, ktorá by sa mohla stať základom vysvetlenia. To isté platí pre pôsobenie sociálnej skupiny, spoločné presvedčenia atď. Tieto abstraktné vlastnosti možno vysvetliť iba tak, že sa poukáže na materiálne procesy, ktoré sú ich základom. Keby sme ich chceli urobiť základom vysvetlenia (ako sa to často deje v sociálnych vedách aj v dielach filozofov), zapriahli by sme voz pred koňa.

Pán B. si vytvoril v mysli kognitívny kauzálny reťazec. Reťazec podobného typu (hoci s inými prvkami) mal v mysli aj iniciátor komunikácie. Zazvonenie bolo podnetom a prvým členom kognitívneho kauzálneho reťazca pána B. a posledným členom kognitívneho reťazca poštariky. Tieto individuál-

ne kognitívne reťazce museli existovať, aby sa komunikácia vôbec mohla začať. Práve tieto individuálne kognitívne reťazce tvoria teda podmienky existencie sociálneho kauzálneho reťazca. „Spoločné presvedčenie“ alebo informácia je abstraktným pomenovaním určitého aspektu situácie, ktorá nastala ako dôsledok prepojenia individuálnych kognitívnych reťazcov, a teda nemôže toto prepojenie (alebo sociálny kauzálny reťazec) vysvetľovať. Naopak, práve ono ako abstraktná vlastnosť musí byť v naturalistickom vysvetlení vysvetlené ako dôsledok materiálnych kauzálnych procesov, inak povedané, psychologických javov. To isté platí aj pre iné abstraktné vlastnosti sociálnych kauzálnych reťazcov.

Priesečníkom viacerých individuálnych kognitívnych reťazcov nikdy nemôže byť mentálna reprezentácia, pretože tá sa nikdy nemôže stať spoločnou pred prvým krokom komunikácie, ale až na konci. (Dokonca aj keď je spoločná vopred, musia si to aktéri komunikácie dať najavo buď výpoveďou, alebo správaním – teda musia komunikovať –, pretože nikto nemôže bezprostredne pozorovať mentálne reprezentácie iného, iba ich vyvodit' z jeho správania alebo výpovedí.) Takýmto priesečníkom môže byť výlučne verejná manifestácia, teda materiálny proces – napríklad zazvonenie alebo otvorenie dverí. Keby bola mentálna reprezentácia priamo pozorovateľná, nebola by potrebná nijaká komunikácia.

Na záver tejto časti by som chcel jasne zdôrazniť rozdiel medzi individuálnym kognitívnym kauzálnym reťazcom a sociálnym kognitívnym kauzálnym reťazcom. Tento rozdiel nie je ontologický – sociálne nie je inou realitou ako individuálne. Sociálny reťazec je rozšírením a prepojením viacerých individuálnych reťazcov, ich špecifickou konfiguráciou. Úlohou kognitívneho antropológa je vysvetliť, podľa akých zákonitostí vznikajú z individuálnych kognitívnych reťazcov sociálne kognitívne reťazce.

Záver

Domnievam sa, že teraz je moja pozícia dostatočne jasná (hoci netvrdím, že na nej niet čo zlepšovať, skôr naopak). Hlavným záverom je epistemologické tvrdenie, že nie je možné postulovať naturalistické kauzálne vysvetlenie sociálnych javov a rekonceptualizáciu sociálneho a zároveň nekriticky používať abstraktné a vágne všeobecné termíny ako „základ a podmienku“ ich vysvetlenia. Naopak, práve epistemologickú nevyhnutnosť a nepriame kauzálne účinky takýchto abstraktných termínov je potrebné vysvetliť ako dôsledok materiálnych vlastností a procesov. Inak nemožno dúfať, že sociálne vedy sa niekedy dopracujú k adekvátnym ontologickým a epistemologickým

základom. Bez materiálnych kauzálnych procesov nemožno hovoriť o nijakom vedeckom vysvetlení v sociálnej oblasti, tak ako v nijakej inej oblasti. Pokiaľ vyvodíme všetky netriviálne dôsledky z úplne triviálnej tézy, že iba materiálne procesy môžu kauzálny pôsobiť, a to na iné materiálne javy, dostaneme sa oveľa ďalej – možno až na prah skutočnej vedy o sociálnych javoch.

*Katedra etnológie FiF UK
Gondova 2, 818 01 Bratislava
kanovsky@fphil.uniba.sk*

Pod'akovanie: Ďakujem Danovi Sperberovi za to, že mi poslal svoju *Radcliffe-Brown Lecture in Social Anthropology 1999*, ktorá ma inšpirovala k napísaniu tohto článku a z ktorej som prevzal najmä adekvátnu terminológiu, ako aj za viaceré užitočné diskusie a podnety.

LITERATÚRA

- [1] D'ANDRADE, Roy (1995): **The Development of Cognitive Anthropology**. Cambridge University Press, Cambridge.
- [2] DURKHEIM, Émile (1895): **Les règles de la méthode sociologique**. Calman-Lévy, Paris.
- [3] ECO, Umberto (1976): **A Theory of Semiotics**. The Indiana University Press, Bloomington.
- [4] LAYTON, Robert (1998): **Introduction to Theory in Anthropology**. Cambridge University Press, Cambridge.
- [5] LETT, James (1996): **Science, Reason and Anthropology: The Principles of Rational Inquiry**. Rowman & Littlefield, Oxford.
- [6] SAUSSURE, Ferdinand de (1958 [1917]): **Cours de linguistique générale**. Payot, Paris.
- [7] SEARLE, John R. (1995): **The Construction of Social Reality**. Free Press, New York.
- [8] SEDOVÁ, Tatiana (2000): K filozofii sociálnych vied. In: **ORGANON F VII**, č. 2, 136 – 155.
- [9] SPERBER, Dan & WILSON, Deirdre (1995 [1986]): **Relevance: Communication and Cognition**. Blackwell, Oxford.
- [10] SPERBER, Dan (1996): **Explaining Culture: A Naturalistic Approach**. Cambridge University Press, Cambridge.
- [11] SPERBER, Dan (2000): Conceptual Tools for A Natural Science of Society and Culture. Radcliffe-Brown Lecture in Social Anthropology 1999. In: **Proceedings of the British Academy of Science**.